Mat med sjel og livskraft

Økologisk mat, økologisk jordbruk og litt økopsykologi

AV TORE S. KRISTIANSEN

Det industrielle jordbruket har de siste årene mistet mye av forbrukernes tillit på grunn av kugalskap, kyllingkjøtt med salmonella, frukt og grønnsaker med rester av sprøytemidler og andre matvareskandaler. I foredlingsindustrien brukes det hundrevis av syntetisk produserte tilsetningsstoffer for å forbedre holdbarhet, farge og smak, såkalte E-stoffer, hvor enkelte har vist seg å være helseskadelige. Reportasjer om dyremishandling og dyresykdommer har ført til økt oppmerksomhet rundt dyrevelferd og etisk matvareproduksjon. Både frykt og vemmelse, og kanskje også litt tristhet, har sneket seg inn i matvarebutikken, og begrepet «trygg mat» har blitt et vanlig utrykk som viser at vi oppfatter enkelte sorter mat som utrygg. De fleste av oss velger likevel å kjøpe det som tilbys og skyver kyllingen og uroen ned i magen. Som en reaksjon på dette, samt de skadelige miljøeffektene av moderne jordbruk, øker produksjonen av økologiske matvarer sterkt i Europa i dag. I Norge utgjør økologisk dyrket areal fortsatt bare en liten brøkdel av totalen, men også her er det flere hundre gårdsbruk som årlig legger om til økologisk drift.

Fra økologisk jordbruk til industrijordbruk – og tilbake igjen

De fleste forbinder nok økologisk mat med at den er dyrket uten sprøytemidler og kunstgjødsel, men få vet hva som ellers er forskjellen mellom økologisk og «vanlig» jordbruk. Økologi er læren om samspillet mellom de levende organismene og deres omgivelser, og om hvordan klorofyllrike planteceller omdanner solenergien og karbondioksid til stoffer som er grunnlaget for et myldrende liv av planter og dyr. Livets sirkel består av en uendelig rekke av fødsler og død der nye organismer blir stadig bedre tilpasset sine omgivelser og hverandre, og de greier til og med å tilpasse omgivelsene stadig bedre til seg selv. Få tenker på at det er livsprosessene som har skapt og opprettholder et gunstig klima, et stabilt innhold av oksygen i lufta, og alt som gjør at Jorda er et godt sted å leve. Økologisk jordbruk er rett og slett jordbruk som kanaliserer disse prosessene til produksjon av mat. Dette var også den tradisjonelle måten å dyrke jorda på før industrijordbrukets tid.

Handelsgjødseljordbruket eller industrijordbruket er mindre enn hundre år gammelt og baserer seg på oppfinnelsen av teknologien for å fiksere nitrogen fra lufta og omdanne den (sammen med andre næringssalter) til kunstgjødsel. Dette er en svært energikrevende prosess, hvor norsk vannkraft har spilt en betydelig rolle (Norsk Hydro). Dette har

Tore S. Kristiansen *(42), er havforsker, økolog og fiskeribiolog (Dr. scient) ved Havforskningsinstituttet, og har det siste tiåret arbeidet med havbeite med torsk og hummer. For tiden opptatt med studier av kveiteatferd og velferd til oppdrettsfisk. Han er oppvokst på et lite småbruk ved sjøen på Jendem utenfor Molde blant kyr, sauer og frie høner.*

Forfatteren i slåttonna

Mat med sjel

gjort landbruket uavhengig av husdyrgjødsel og nitrogenfikserende planter, og i teorien også uavhengig av jorda (f.eks blir en stor del av de norske tomatene produsert i steinull tilført vann og kunstgjødsel). Det ble mulig å dyrke store monokulturer uten å tenke på tilgang av naturgjødsel, vekstskifter og vedlikehold av et levende jordsmonn. Trusselen fra ugras og skadedyr, som nå ellers ville fått gode tider, blir bekjempet med kjemisk fremstilte ugras- og insektgifter. Stadig bedre transportmuligheter har gjort det mulig å transportere gjødsel og fôrmidler nær sagt fra (og til) alle verdens kanter, noe som har gjort matproduksjon uavhengig av lokale ressurser. I Norge har vi fått en sterk regionalisering med f.eks husdyrproduksjon på Vestlandet og korn på Østlandet. En stadig mer avansert mekanisering og automatisering gjør at det har blitt færre og færre bønder, og de som er igjen sitter ensomme på hver sin gård på sine store firehjulstrukne traktorer. Mekanisering, kunstgjødsel, sprøytemidler og moderne avlsmetoder har likevel bidratt til en kraftig økning i matvareproduksjonen, en utvikling som har blitt kalt «den grønne revolusjon» og som skulle være redningen for verdens raskt økende befolkning. Baksiden av medaljen har vært økende kapitalkostnader og energiforbruk, forurensing i elver og sjøer på grunn av avrenning av overskuddsgjødsel, enorme tap av fruktbar matjord via avrenning fra ubeskyttede åpne jorder, forurensing av grunnvann med nitrater og sprøytemidler, sprøytemiddelskadde landarbeidere, smittsomme sykdommer osv.

Mange begynner etter hvert å føle at noe er galt, og flere enn de gamle idealistene og antroposofene har begynt å innse at vi trenger et sunt og mer økologisk basert jordbruk. I Europa har det utviklet seg ulike retninger økologisk jordbruk hvor forskjellige livsanskuelser preger de ulike retningene. De mest kjente er biodynamisk jordbruk, utviklet av Rudolph Steiner og det antroposofiske miljøet, og organisk biologisk jordbruk som har grunnlag i Sir Albert Howards arbeid (Granstedt m.fl. 1989). Mye er likevel felles, og mange økologiske bønder bruker metoder fra ulike retninger. Felles for alle er mest mulig selvforsyning på gården. Dette oppnås ved resirkulering av plantemateriale og næringsstoffer. Ved å fôre jorda skaper en rikt organisk jordsmonn med et rikt liv av mikrober og virvelløse dyr som bidrar til å gjøre næringsemner og mineraler mer tilgjengelige for plantene, og dermed bidrar til mer livskraftige planter med høy næringskvalitet. Gårdene er selvforsynte med nitrogengjødsel gjennom biologisk fiksering i erteplanter (leguminoser) som erter, bønner og kløver, samt bruk av husdyrgjødsel og kompost. Bruk av erteplanter i et vekstskifte med de andre plantene som dyrkes er en viktig metode i økologisk jordbruk. Selv om plantene lever i et hav av nitrogen (lufta består av 78% nitrogengass), kan ikke plantene utnytte nitrogengass direkte. Erteplantene har løst dette ved å leve i symbiose med Rhizobium bakterier som lever i knoller i planterøttene og omdanner nitrogengass til tilgjengelig former. Kunstig nitrogengjødsel skader denne prosessen og oppfattes også å være skadelig for det naturlige

mikrolivet i jordsmonnet og å gi planter av dårligere kvalitet. Kunstgjødsel brukes derfor ikke i økologisk jordbruk. Plantesykdommer og skadedyr motarbeides med å øke plantens egen motstandskraft. Dette oppnås ved livskraftige planter og et variert vekstskifte, og i biodynamisk jordbruk også vanning med ulike styrkende naturpreparater. Kjemiske plantevernmidler brukes ikke. I husdyrproduksjonen stilles det spesielle krav til økologiske og mest mulig lokalt produserte fôrmidler, og det stilles spesielle krav til stell av dyrene. Generelt sett har økologisk jordbruk en tydeligere verdiforankring enn konvensjonelt jordbruk, og det er basert på helhetstenkning, bærekraftighet og respekt for alle livsformer. I Norge blir reglene for økologisk produksjon satt opp av organisasjonen Debio, som også sertifiserer og kontrollerer gårdene og produktene.

Matvarekvalitet – et spørsmål om livsanskuelse?

Når en norsk lege skal gi råd om ernæring og dietter, baseres dette gjerne på moderne vitenskap og forskningsresultater om våre behov for proteiner, fett, karbohydrater, vitaminer og mineraler. I tillegg kommer råd basert på siste nytt om behovet for flerumettede fettsyrer, antioksydanter, osv. Denne forskningen har hatt stor suksess og ført til nesten utryddelse av mangelsykdommer (i Vesten), lengre gjennomsnittlig levealder og høyere rekrutter til militæret, men stadig mer kreft og hjerte-kar sykdommer trekker ned. I landbruket har tilsvarende forskning på husdyr ført til større og ikke minst rasktvoksende og merproduserende husdyr. Den naturvitenskaplige verdensanskuelsen tar de fleste for gitt i dag, og den er dominerende i vårt samfunn og utdanningssystem. I dette verdensbildet er menneske- eller dyrekroppen en slags organisk maskin som trenger ulike drivstoffer og byggematerialer, og matvarenes (fôrets) egenskaper er kun basert på sitt kjemiske innhold av ønskede stoffer og fravær av skadelige. Samspillet i naturen er et kappløp mellom de ulike individer om å spre mest mulig av sine egne gener, og de best tilpassede vinner på sikt og skaper dermed en naturlig, men idéløs, evolusjon av stadig bedre tilpassede organismer. Liv og livskrefter er i denne forbindelse sjeldene eller aldri omtalte begreper. Denne livsanskuelsen er «kjemisk fri» for begreper som åndelighet, helhetstenking og verdier. Dette er overlatt til andre fagfelt som religion og filosofi, og en er nøye med å avgrense de ulike «fag» til sine spesialområder, institutter og bygninger.

Hvis vi f.eks ser på antroposofien og biologisk-dynamiske jordbruksmetoder, vil vi skue inn i en helt annen verden. I antroposofien viser en til fire verdensområder i mennesket: den fysiske kropp, den eteriske organisasjon (det livgivende), det astrale området (det sjelelige) og det menneskelige «jeg», der alle disse ledd er vevet inn i hverandre og danner et hele. I det biologisk-dynamiske jordbruket arbeides det ut fra at næringsmidlene også har en virkning på alle disse sidene av mennesket; altså at næringsmidlene også har en oppgave utover det å dekke kroppens rent stofflige behov. I det verdensbilde som antroposofien gir, er verden blitt til i en evolusjon som er grunnlagt og styrt av visdom og hensiktsmessighet. De forskjellige plantearter, dyrearter og mennesker manifesterer seg gjennom stoffet i den fysisk sansbare verden, men har en overordnet ikkefysisk opprinnelse og vesensart (Grepperud og Mohr 1985).

Dette er to av mange verdensoppfatninger som finnes i ulike kulturer og subkulturer. Psykologen Per Espen Stoknes kaller de ulike verdensoppfatningene «dominerende myter» i boken «Sjelens landskap» (Stoknes 1996), og mener det er de gamle arketypiske grunnstrukturene i mennesket som kommer til syne. Ved å bruke de greske gudemytene som eksempel, viser han hvordan mytene beskriver ulike sider av menneskets lengsler og egenskaper. Den vitenskaplige fornuftsmyten er representert ved guden Apollon, som ved sitt klare blikk og sine gjennomtrengende piler opplyser verden med informasjon og logikk, mens det økologiske jordbruks verdier representeres av jordbruksgudinnen Demeter, eller moder Jord som vi kaller henne. Titanen Prometevs står for fremskrittstroen (større, bedre, fortere), gudinnen Artemis for lengselen etter det ville og urørte osv. Apollons elever krever «bevis» fra Demeters tilhengere for at biodynamisk jordbruk er bedre enn konvensjonelt jordbruk. De kan godta at grønnsakene har bedre holdbarhet eller har større innhold av vitaminer, og at denne metoden fører til mindre unødig transport og energibruk. Slik kan de på et fornuftsgrunnlag slutte at biodynamisk jordbruk er en god metode, men motargumenter som at det er mer arbeidskrevende, gir mindre avlinger og er mindre lønnsomt, kan føre til at Landbruksdepartementet slutter det motsatte. For antroposofene er det ikke dette det dreier seg om. Stoknes argumenterer for at det er nødvendig å slippe til flest mulig av arketypene og la de leve side om side. Når bare en eller noen få (og særlig de maskuline) får råde grunnen alene, går det galt.

Et økologisk selv

Selv om de fleste av oss bekjenner oss til fornuftens og rasjonalitetens myter lever de andre arketypene i beste velgående, bevist eller ubevisst. En rekke «alternative» bevegelser konkurrerer om oppmerksomheten og kan ses som et uttrykk for lengselen etter noe annet en den tørre fornuft. Fornuften er for tida i en krisetilstand, med en verden full av ulike miljøtrusler skapt av den «rene» vitenskap, og selv om fornuften nå sier at vi må forurense mindre, kjøre mindre bil, og bruke mindre strøm, skjer det stikk motsatte. Hvor-

dan kan vi komme oss ut av dette? Stoknes oppfordrer oss til å gjenoppdage «sjelens landskap». Bare det vi har et sjelelig forhold til kan vi bry oss om, enten det er mennesker, natur eller møbler. Vi sier at bestefars gamle lenestol har «sjel», eller at dette var et måltid med «sjel». Vi sier at «dette landskapet eller denne byen er en del av meg» og det er ikke bare ment metaforisk. Økopsykologene kaller dette et økologisk selv, der grensene for vårt selv ikke slutter ved huden, men inkluderer nettet av sjelelige relasjoner til alle levende og døde ting vi omgås. Kjenner vi godt etter så vil mange være enige i at dette føles riktig. Når skogen du lekte i som barn ble hugd ned og gjort om til industriområde, føltes det fysisk og psykisk som en skade på deg selv (eller ditt selv).

Du blir hva du spiser

Hva har dette med mat å gjøre? Helseopplyserne sier ofte at vi «blir det vi spiser», og de har mer rett en de er klar over. I et økopsykologisk perspektiv blir de sjelelige relasjonene vi har til det vi spiser til en del av oss, på samme måte som relasjonene vi har til landskapet vi lever i og menneskene vi omgås er med å skape oss som mennesker eller vårt «selv». Spiser vi mat uten historie og «sjel» føler vi oss gjerne «litt råtne» og triste, eller vi føler ingenting. Har du kjøpt burhønsegg på Rema, får du en bit av hønas triste liv med på kjøpet, men har du kjøpt eggene fra en økologisk bonde hvor hønene går fritt blant blomster og trær, blir denne historien også en del av deg. Riktig nok kan selv mat uten sjel bli besjelet på veien. En omelett av burhønsegg kan bli svært så besjelet hvis den blir servert av den nye kjæresten, og vi kan leve lenge på livsløgner fra reklamens mestere, men i det lange løp kan vi ikke stikke av fra «oss selv».

Hva tar livslysten fra oss?

Har dette betydning for vår helse? Vi kan alle føle av og til at livet først og fremst er en viljesak og at vi daglig «må ta oss sammen». Møter vi motgang eller store tap, føles det som vi går i oppløsning eller at vi begynner å dø. Vi mister livslysten. Til daglig sier vi «det hangler og går», og det er langt mellom stundene livet bruser og livslysten strømmer på. Selv om livet og naturen trenger seg på med all verdens skjønnhet og «godsaker», er det lite begeistring å spore. Bare se deg om på bussen eller på gata i morgen. Årsakene til dette er nok mange, men jeg tror at en grunn er at vi har omgitt oss med et dårlig «økologisk selvbilde» og ikke latt våre ulike lengsler få slippe til. Ved å bli passive konsumenter av mat og produkter uten historie og uten sjel, som vi i bakhodet kanskje vet er skyldig i gjennom naturskader og dyremishandling, blir vi sjelelig utarmet og tapper oss selv for livskraft og livslyst. Min hypotese er at køene på legekontorene i stor grad skyldes manglende livslyst. Kan dere leger bekrefte dette?

En god historie

Tilbake til livet og helheten

Hvor lenge skal vi finne oss i å bli gjort til «sjelelige burhøns» som bare er nyttig arbeidskraft og konsumenter i et industrisamfunn uten annet mål og mening enn vekst? Ved å satse på økologisk jordbruk og de verdiene det representerer, kan vi få en mulighet til igjen å knytte oss til livets sirkel og leve et rikere liv blant alt liv som vil leve. Vi må få muligheten til å kjøpe mat med «sjel» fra gårder eller butikker med levende mennesker som kan berike livet vårt med gode fortellinger og relasjoner. På samme måte som vi i økologisk jordbruk stimulerer plantenes vekst ved å lage gode omgivelser, må vi stimulere «jordlivet» vi omgir oss med så vi får mer friske og livsglade mennesker. Vi må lage bedre historier. På kjøpet får vi en bærekraftig, rikere og vakrere verden, en verden vi får lyst til å leve i, – og hva kan skje da? Det er aldri for sent å skape en ny verden. Skal vi avlyse dette på grunn av at den økologiske melka koster en krone mer for literen på Rimi?

Litteratur:

Granstedt, Artur, Hans Bovin, Martin Lund, Vonne Lund, Åsa Rölin og Grete Lene Serikstad. (1989) Økologisk landbruk. Landbruksforlaget

Grepperud, Einar og Emil Mohr. (1985) Biologisk – dynamisk jordbruk. Dreyer. 312s.

Stoknes, Per Espen (1996) Sjelens landskap. Refleksjoner over natur og myter. Cappelen 222s.